

Bildiyimiz kimi, 2022-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, mü-təfəkkir şair və dramaturq Hüseyn Cavidin (Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadənin) anadan olmasının 140 ili tamam olur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Hüseyn Cavidin 140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında Sərəncam imzala-yıb.

Ədəbiyyatşünas Nərgiz Fətiyevanın "Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" əsərində fəlsəfi motivlər məqaləsi də məhz bu əla-mətdar günə təsadüf edir, əsərdə Hüseyn Cavid ədəbi irsi dərindən təqdir olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ən böyük sənətkarlardan biri kimi tanınan Hüseyn Cavid öz yaradıcılığı ilə dramaturgiyamızda yeni bir janrın - fəlsəfi dramın əsasını qoydu. Onun "İb-lis", "Şeyx Sənan", "Topal Teymur", "Peyğəm-bər" və s. pyeslərində bəşəriyyəti düşündürən qlobal fəlsəfi problemlər qoyulub həll edilmiş-dir.

Hüseyn Cavid yaradıcılığının yetkin dövründə - 1922-ci ildə yazılmış "Peyğəmbər" pyesin-də də mü-təfəkkir şairin bəhrələndiyi bir sıra fəlsəfi motivlər öz əksini tapmışdır. Əksər pyeslərində olduğu kimi, bu əsərdə də bir filosof-şair Cavid düşündürən, hər şeydən öncə əksliklərin, ziddiyyətlə-rin vəhdəti qanunudur. Əsərdə bədii təcəssümünü tapmış bu qanun istər baş qəhrəman olan Peyğəm-bərin xarakterinin açılışında, istərsə də başqa xətlərdə özünü göstərir. Peyğəmbər əsərində bir-birinə əks olan iki zidd qüvvənin - Mələklə Skeletin vəhdətindən ibarətdir.

Pyesdə Hegelin məşhur triadasını bədii şəkildə iz-ləmək olar. Mələk - tezis, Skelet- antitezis, Peyğəmbər - isə sintez terminlərinin fəlsəfi tutumuna cavab ve-rir. Cəmiyyətdə baş alıb gedən zülmü və zorakılığı, ci-nayət və haqsızlıqları önlemek üçün Kitab-elm, maarif gətirən Mələyin əksinə olaraq, özünü "qədim filosof" adlandıran Skelet tamamilə başqa yol təklif edir.

İnqilab istəyirmisən, mana bax,
İştə kəskin qılınc, kitabı burax,
Əvət, ancaq qılıncdadır qüvvət,
Bundadır haqq, şərəf və hürriyyət!

Əsər boyu uzun müddət Skeletin məsləhətlərinə əməl etmək istəməyən Peyğəmbər sonunda onu qə-bul etməyə məcbur olur:

Xəstə bir üzvə bənzer amili-şər,
Kəs də, bulsun şəfa vücudi-bəşər...

-dəyən Skeletin uzatdığı, qılıncı qəbul edən Peyğəmbər, xeyirin mükafatı, şərinsə cəzaya layiq ol-duğunu lakonik şəkildə belə ifadə edir:

Əvət, ən doğru, ən gözəl ayın:
Əhli-vicdanə buse, xainə-kin!

Peyğəmbərin bu sözləri ilə başlayan sintez prose-si onun final monoloqu ilə başa çatır.

Məncə, əzmək də, əzilmək də xəta,
Haqqı sev, haqsızı dəf et! Zira
Ya qışır haqqa məhəbbət, hörmət,
Kinli cəlladə ədavət, nifrət.

Dərin erudisiyalı bir sənətkar kimi H.Cavid istər Qərb, istərsə də Şərq ictimai fikrindən faydalanaraq, öz bədii məqsədinə çatmaq yolunda istifadə etmişdir. "Peyğəmbər" pyesindəki bir sıra motivlərlə Zərdüştlük fəlsəfəsinin başlıca müddəaları arasında da müəyyən paralellər aparmaq mümkündür. Məsələn, Peyğəmbərin bir dramatik xarakter kimi tam formalaş-masına qədər onun hərəkətlərini diqtə edən Mələk və Skelet, dualist Zərdüştü fəlsəfəsindəki Ahura Məzda və

Etse bir ləhzə təfəkkür birisi,
Məncə, min illik ibadətdən eyi.

Yeri gəlmişkən, bu hədisin ifadə etdiyi fəlsəfi dünyagörüşü, yeni elmin, düşüncənin, təfəkkürün quru ibadətdən üstünlüyü Azərbaycan poeziyasında öz ək-sini çox-çox əvvəllər tapmış, klassiklərimizin yaradı-cılığında, bədii şəkildə təcəssüm olunmuşdu. Hələ "Peyğəmbər" pyesinin yazılmasından tam 400 il önce

HÜSEYN CAVIDİN "PEYĞƏMBƏR" ƏSƏRİNDƏ FƏLSƏFİ MOTİVLƏR

böyük Füzuli öz əsərlərində zahidi - yeni ibadət yolu ilə Allaha yaxınlaşmaq istəyeni pisləmiş, arifi - yeni elm yolu ilə Allaha dərk etmək istəyeni isə tərifləmişdi.

İslam fəlsəfi sistemində yaranıb formalaşmış su-fizm dünyagörüşünün termin və müddəalarına da "Peyğəmbər" pyesində rast gəlmək mümkündür. Bu termin və müddəalar əsas etibarilə Peyğəmbərin ipos-tasislərindən biri olan Mələk obrazının dili ilə verilir. Elə əsərin başlanğıcında Mələk, vəhdəti-vücut fəlsə-fəsinin müddəalarına söykənərək deyir:

Ayrı olsaq da, işte hər ikimiz,
Bir rübabin inildəyən səsiyiz.
Mən sənəm, sən də mən, şaşıma əvət,
Mən sənin əqlinəm, fəqət daim .
Bi qiyafətə zahir olmadayım.

Əsərdə sufizm terminləri olan "hüsnü-mütləq", "cüz", "küll", "zərrə", "vücudi-mütləq" və s. ifadələrin yerində işlənməsi, H.Cavidin bu fəlsəfi dünyag-örüşünün mahiyyətinə yaxından bələdçiliyini sübut edir.

Maraqlıdır ki, Mələk sufizm dünyagörüşünü təmsil edirsə, Peyğəmbərin digər ipostasisi - Skelet hürü-fizmə çox meyl edir. Peyğəmbərin Tanrıya hədsiz məhəbbət və bağlılığını müşahidə edən Skelet:

Fəqət tapdığın ulu Tanrı,
Sən özünsən, deyil o sənədən ayrı.
Əvət, sən o küllün cüzisən, inan!
Əfsus, üzç uzaqdır küllü sormaقدan.

Sonunda Skeletin qılıncı ilə birgə, Peyğəmbər onun bu müddəasını da qəbul edir və:

Əvət, arif düşünür, haqqı bulur,
Aqibət kəndisi bir tanrı olur -

- nəticəsinə gəlir.

"Peyğəmbər" pyesinin fəlsəfi strukturu ümumilikdə Hüseyn Cavid dramaturgiyasının fəlsəfi strukturu ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır və orada özünəməxsus bir mərhələ təşkil edir. Bu mərhələdə H.Cavidin gəldiyi başlıca nəticəni üzə çıxarmaq çətin olsa da, bunun: "MƏHƏBBƏTDİR ƏN BÖYÜK DİN!" fikrində ifadə olunduğu ehtimalını irəli sürmək olar. Lakin bu da ma-raqlıdır ki, filosof-sənətkar məhəbbətin özüne də zid-diyyətlərin - kin və istəyin vəhdəti kimi baxır.

Əhrimanla müqayisə edilə bilər.

H.Cavid İslam dininin klassik abidələrinə "Qu-ran"a, hədislərə, Əli-İbn.Əbutalibin "Divan", "Nəhcül-bələğə" kimi əsərlərinə çox dərindən bələd olmuş və bunlardakı fəlsəfi fikirlərdən "Peyğəmbər" pyesində is-tifadə etmişdir. Həm də şair bu əsərlərdən iqtibas et-diği fəlsəfi fikirləri əsas eibarilə peyğəmbərin , yaxud Əlinin öz dilindən vermişdir. Məsələn, "Quran"ın "Bəqərə" surəsinin yeddinci ayəsində deyilir: "Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir!" "Peyğəmbər" pyesində həmin ayənin bədii iqtibası ilə H.Cavid ictimai mühiti təsvir etməyə nail olmuşdur:

Əvət, gözlər kordur, qulaqlar sağır,
Vicdanlar qabadır, tənələr ağır.
Fəqət sağır qulaqları açmalı,
Tikanlı yollara güllər saçmalı.
Əvət, açmalı kor olmuş gözləri,
Əvət, dinlətməli acı sözləri.

Pyesdə Əbu Talib oğlunun:

Fəqət, məncə, elm, ədəb,
Həsəb-nəsəbdən müqəddəm -

sözləri də bilavasitə Həzrət Əlinin "Divan"ından götürülmüdü.

Peyğəmbərin bu məzmununda olan məşhur hədisini də H.Cavid bir qədər dəyişdirərək, aşağıdakı kimi ve-rir:

Nərgiz Fətiyeva,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin nəzdində
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Kollecinin dil ədəbiyyat müəllimi